

Uniwersytet Warszawski
Wydział Prawa i Administracji
Instytut Prawa Międzynarodowego

MICHAŁ J. ŻÓŁTOWSKI

**OCHRONA I RESTYTUCJA MIENIA PRYWATNEGO W ŚWIETLE NORM
PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO**

autoreferat dysertacji doktorskiej

promotor: prof. dr hab. Zdzisław Galicki
recenzenci: prof. dr hab. Kazimierz Lankosz
dr hab. Karol Karski

Warszawa, 2013

1. Tematyka pracy i uzasadnienie jej wyboru

Tematem mojej pracy doktorskiej jest zagadnienie ochrony prawa własności jednostek jako samoistnego prawa podmiotowego w świetle norm prawa międzynarodowego publicznego, a także problematyka restytucji mienia jako zasadniczego sposobu naprawienia szkody powstałej w wyniku naruszenia tego prawa przez państwo. Zagadnienie naprawienia szkody ma charakter akcesoryjny względem samoistnej ochrony prawa własności – powstaje dopiero w sytuacji naruszenia tego prawa.

Powody, dla których zdecydowałem się podjąć tę właśnie tematykę w mojej rozprawie doktorskiej są wielorakie.

Po pierwsze, uznałem, że istnieje w tym obszarze przestrzeń w literaturze przedmiotu warta zagospodarowania. Zagadnienie ochrony własności w prawie międzynarodowym stanowiło wprawdzie przedmiot zainteresowania zagranicznej i krajowej nauki prawa międzynarodowego. Niemniej jednak, w ciągu ostatniej dekady – wyjąwszy mniej obszerne publikacje w periodykach – nie powstała w zasadzie praca omawiająca zagadnienie w sposób kompleksowy oraz uwzględniająca rozwój stanowiska doktryny i najnowsze orzecznictwo sądownictwa międzynarodowego. Ponadto, według mojej najlepszej wiedzy, brak jest opracowania o charakterze monograficznym poświęconego zagadnieniu ochrony mienia na tle problematyki odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej państwa z tytułu naruszenia jego norm oraz prawa do środka naprawczego jako jednego z praw człowieka.

Po drugie, zagadnienie prawa własności należy do jednego z bardziej kontrowersyjnych zarówno na forum nauki prawa międzynarodowego, jak i w praktyce obrotu międzynarodowego.

Po trzecie zaś, wspomniana problematyka w sposób szczególny dotyczy Polski, jako kraju, który na przestrzeni ostatniego wieku przeszedł szereg znaczących przekształceń własnościowych.

2. Główne tezy pracy i cele badawcze

Zasadniczą tezą pracy jest konstatacja, iż prawo własności stanowi chronione prawo podmiotowe na gruncie współczesnego prawa międzynarodowego. Naruszenie zaś tego prawa przez państwo nakłada na nie obowiązek naprawienia szkody, który powinien zostać zrealizowany w drodze restytucji, względnie odszkodowania w pieniądzu.

Przeprowadzona w pracy analiza ujawniła, iż ochrona prawa własności wynika z dwóch obszarów normatywnych prawa międzynarodowego: zwyczajowo ukształtowanej normy chroniącej własność cudzoziemców przed działaniami państw obcych oraz międzynarodowego prawa ochrony praw człowieka. Wymaga przy tym podkreślić, iż w toku rozważań postawione zostały istotne tezy poboczne dotyczące ochrony prawa własności i jej ewolucji w czasie. Należy do nich stwierdzenie, iż zwyczajowy standard ochrony własności cudzoziemców ukształtował się jako zwyczajowa norma prawa międzynarodowego w połowie XX wieku. Następnie zaś – wraz z internacjonalizacją ochrony praw człowieka – doszło do rozszerzenia tego standardu powszechnego prawa międzynarodowego również na krajowców. Równoległe prawo własności skodyfikowane jest *expressis verbis* we wszystkich regionalnych systemach ochrony praw człowieka.

Podobnie, dwojakie źródło normatywne ma obowiązek naprawienia szkody powstałej z tytułu naruszenia prawa własności. Obowiązek ten wynika z zasad odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej państwa za naruszenia jego norm. Jest także korelatem prawa podmiotowego do uzyskania naprawienia poniesionej szkody, którego źródłem jest międzynarodowe prawo ochrony praw człowieka. Tym dwóm płaszczyznom normatywnym odpowiadają różne mechanizmy dochodzenia naprawienia szkody na mieniu jednostek. Istotną tezą, która potwierdzona na kartach pracy, prowadzi do sformułowania pewnych wniosków o charakterze *de lege lata* – jest stwierdzenie pewnej luki w mechanizmie dochodzenia przez jednostki naprawienia szkody na płaszczyźnie norm o zasięgu powszechnym.

Oprócz udowodnienia zarysowanych powyżej tez, przystępując do pracy nad dysertacją doktorską, postawiłem szereg istotnych pobocznych celów badawczych.

Pierwszym z tych celów było precyzyjne ustalenie zakresu czasowego obowiązywania norm chroniących własność prywatną, a także ewolucji ich treści normatywnej na przestrzeni przede wszystkim XIX i XX wieku. Warto podkreślić, iż przy ocenie prawnej masowego pozbawiania własności, które było realizowane przez wiele państw – również przez Polskę – po drugiej wojnie światowej, nierzadko dochodzi do stosowania norm współczesnego prawa międzynarodowego, które we wspomnianym okresie jeszcze nie obowiązywały.

Po drugie, duże znaczenie dla pracy miało dogłębne zbadanie problematyki naprawienia szkody powstałej w wyniku naruszenia prawa własności, w szczególności zaś dostępnych na płaszczyźnie międzynarodowej mechanizmów prawnych dochodzenia naprawienia szkody. Mechanizmy te wynikają z jednej strony z ogólnych zasad odpowiedzialności państwa z tytułu naruszenia prawa międzynarodowego, z drugiej zaś poszczególne systemy ochrony praw

człowieka ustanawiają odrębne reżimy odpowiedzialności państw z tytułu naruszenia praw jednostki. Obejmują one tryb dochodzenia roszczeń przez jednostkę, której prawa zostały naruszone.

Po trzecie, istotnym celem, leżącym u podstaw powstania pracy, było uporządkowanie terminologiczne zarówno problematyki dotyczącej ingerencji państwa w prawo własności jednostek, jak i środków naprawczych przysługujących w sytuacjach takiej ingerencji. Co się tyczy pierwszego problemu, w toku analizy ustalone zostało znaczenie terminów „nacionalizacja”, „wywłaszczenie” oraz „konfiskata”. Warto podkreślić, że w literaturze przedmiotu, pojęcia te stosowane są w sposób wieloznaczny i niejednolity. Pod pojęciem „wywłaszczenia” należy rozumieć konkretny i indywidualny akt przymusowego przejęcia mienia przez władze publiczną, którego warunkiem jest wypłata odszkodowania i istnienie sprecyzowanego celu publicznego. Konfiskata mienia – również akt konkretny i wydany wobec indywidualnie określonego adresata – stanowi sankcję prawnokarną. Nacionalizacja – jako instytucja prawna – jest natomiast aktem, którego krąg adresatów określony jest abstrakcyjnie. Termin ten oznacza przejęcie przez państwo określonych segmentów gospodarki. Podobnie, jak w przypadku indywidualnego wywłaszczenia, warunkiem realizacji nacionalizacji jest istnienie pewnego celu publicznego, a także wypłata odszkodowania za przejęty w ten sposób majątek.

Odnosnie nazewnictwa dotyczącego zagadnienia naprawienia szkody powstałej w wyniku naruszenia normy prawa międzynarodowego, należy podkreślić różnice między terminologią stosowaną w powszechnym prawie odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej państwa, a pojęciami stosowanymi w poszczególnych reżimach ochrony praw człowieka. Warto przy tym zwrócić uwagę na niejednolitość terminologiczną w ramach samego prawa odpowiedzialności międzynarodowej państwa. Nieco inna siatka pojęciowa stosowana była w doktrynie wyrosłej na orzecznictwie Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej i Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, inna zaś znalazła zastosowanie w opracowanych przez Komisję Prawa Międzynarodowego przy Organizacji Narodów Zjednoczonych artykuły o odpowiedzialności państw z tytułu naruszenia prawa międzynarodowego. Mam nadzieję, że klaryfikacje terminologiczne poczynione w referowanej rozprawie będą mogły stanowić pojęciowy punkt odniesienia dla przedstawicieli nauki, podejmujących dalsze badania we wspomnianych powyżej obszarach problemowych.

Po czwarte, celem pracy było również dokonanie analizy treści prawa własności chronionego w poszczególnych regionalnych systemach ochrony praw człowieka:

europiejskim, między-amerykańskim oraz afrykańskim. Analiza ta uwzględnienia przegląd najnowszej jurysprudencji wypracowanej przez organy ochrony praw człowieka ustanowione w każdym z trzech wspomnianych reżimów regionalnych. Dokonana analiza daje – w mojej ocenie – asumpt do dalszych badań o charakterze komparatystycznym w tej materii.

3. Metodologia pracy i wybór źródeł

Metodologia stosowana w pracy ma przede wszystkim charakter dogmatyczno-prawny. Należy przy tym dodać, iż obok metody dogmatycznej zdecydowałem się zastosować – w sposób pomocniczy – narzędzia analityczne o charakterze historycznym oraz teoretyczno-prawnym. Wynika to z szeregu powodów.

Zasadniczą przyczyną uwzględnienia w pracy wątków historycznych jest realizacja jednego ze wspomnianych wyżej celów badawczych pracy tj. ustalenia zakresu czasowego obowiązywania norm prawa międzynarodowego publicznego chroniących własność prywatną. W szczególności dotyczy to ewolucji norm o charakterze zwyczajowym.

Podobną rolę odgrywają pojawiające się w pracy rozważania teoretyczno-prawne, osadzone również w kontekście historycznym. Ustalenie dominującego – zarówno w nauce prawa międzynarodowego, jak i obrocie międzynarodowym – w danym okresie paradygmatu teoretycznego pozwala zrozumieć uwarunkowania kształtowania się norm prawa międzynarodowego, a także dokonać właściwej wykładni uwzględniającej ewolucję ich treści.

Przedmiotem wspomnianej analizy dogmatyczno-formalnej są w zasadzie wszystkie źródła prawa międzynarodowego wskazane w artykule 38 Statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w zakresie właściwym dla omawianej w dysertacji problematyki. Starłem się przy tym sięgnąć do literatury przedmiotu na tyle szerokiej i reprezentatywnej, aby umożliwić ustalenie dominujących w doktrynie w danym okresie stanowisk. Na liście źródeł cytowanych dominują pozycje anglojęzyczne, nie brak jednak prac przedstawicieli doktryny polskiej, niemieckiej czy francuskiej. Choć podział ten współcześnie uległ zatarciu, uwzględniane zostały również – w miarę możliwości – zarówno głosy przedstawicieli doktryny państw zachodnich, jak i bloku wschodniego.

4. Struktura wywodu

Co się tyczy podstawowej struktury wywodu, zdecydowałem się podzielić pracę na dwie części,

które odpowiadają dwóm członom jej tematu. Pierwsza część dotyczy samoistnej ochrony własności prywatnej. Druga zaś poświęcona jest zagadnieniu naprawienia szkody powstałej w wyniku bezprawnego naruszenia tego prawa przez państwo.

Część I

Z punktu widzenia historycznego, unormowania prawa międzynarodowego dotyczące ochrony własności prywatnej obejmowały w zasadzie wyłącznie reguły traktowania przez państwa majątku stanowiącego własność cudzoziemców. Przy czym odrębnie ewoluowały normy obowiązujące w czasie pokoju i w czasie wojny. Wskazać można dwie przyczyny tego stanu rzeczy.

Po pierwsze, jak wykazano w rozdziale pierwszym pracy, w praktyce europejskiej zarówno w okresie starożytnym, jak i nowożytnym, podmiotowe prawo własności – obywateli lub poddanych – traktowane było co do zasady jako prawo naturalne. Ingerencje ze strony władzy prawodawczej czy wykonawczej w to prawo miały w zasadzie wyłącznie charakter konkretny i indywidualny. Były realizowane w ramach instytucji wywłaszczenia na cel publiczny za odszkodowaniem, względnie jako sankcja o charakterze karnym.

Po drugie zaś, normy prawa międzynarodowego nie były stosowane do oceny sytuacji nie mających komponentu międzynarodowego. Przekonanie to było szczególnie silne w XIX wieku, kiedy powszechnie przyjmowanym poglądem w doktrynie prawa był pozytywizm prawny. W świetle tego stanowiska, zasada suwerennej równości państw uniemożliwiała jakiegokolwiek ograniczenie swobody suwerennej władzy państwowej w zakresie tzw. spraw wewnętrznych. Za takie sprawy uznawane były prawa podmiotowe jednostek – w tym prawo własności. Z tego względu, kiedy po pierwszej wojnie światowej niektóre państwa o systemie socjalistycznym dokonały masowego i abstrakcyjnego przejęcia własności prywatnej – w ramach tzw. „nacjonalizacji”, większość jurystów – w tym przedstawicieli państw zachodnich, uznała działanie to za indyferentne z punktu widzenia norm prawa międzynarodowego. Pewna zmiana tego stanu prawnego miała miejsce po drugiej wojnie światowej, kiedy doszło do ukonstytuowania się w obrębie prawa międzynarodowego publicznego norm chroniących niektóre prawa podmiotowe jednostek jako prawa człowieka. Prawo własności należy do katalogu tych praw.

Przedstawione okoliczności opisane są szczegółowo w rozdziale pierwszym pracy. Miały one wpływ na strukturę wywodu dalszych rozdziałów składających się na pierwszą część pracy.

W rozdziale drugim opisana jest ewolucja stanu prawnego w zakresie ochrony prywatnego mienia cudzoziemców do momentu powstania w obrębie publicznego prawa międzynarodowego norm chroniących prawa jednostek jako uniwersalne prawa człowieka.

Jako pierwsze ukonstytuowały się normy chroniące mienie cudzoziemców na gruncie prawa wojny, następnie zaś również w czasie pokoju. Wraz z kolejnymi konfliktami zbrojnymi, społeczność międzynarodowa stopniowo zdawała sobie sprawę, iż ochrona ludności cywilnej, a także mienia stanowiącego jej własność, winna być przedmiotem międzynarodowych uregulowań. Ochrona mienia cudzoziemców w czasie pokoju nabrała zaś szczególnego znaczenia w praktyce na początku XX wieku, kiedy niektóre państwa – realizując postulaty socjalistyczne – dokonały masowego przejęcia własności prywatnej.

Ochrona mienia prywatnego w trakcie konfliktu zbrojnego wynika wprost z wielostronnych umów międzynarodowych z zakresu prawa wojny, których treść jest przedmiotem analizy w referowanej pracy doktorskiej. Ochrona mienia cudzoziemców w czasie pokoju nie była natomiast przedmiotem konwencji o zasięgu powszechnym czy regionalnym. Niemniej jednak doszło do wykształcenia się norm zwyczajowych regulujących zasady przejęcia mienia cudzoziemców w czasie pokoju przez obce państwa. Należy przy tym podkreślić, iż przedmiotem daleko idącej kontrowersji w doktrynie jest zarówno treść tych norm, jak i moment, w którym nabrały one mocy powszechnie obowiązującej.

W rozdziale drugim dysertacji uwzględniono ewolucję doktryny i praktyki w odniesieniu do problematyki ochrony mienia cudzoziemców w czasie pokoju. W szczególności szeroko przedstawione zostały doktryna równego traktowania krajowców i cudzoziemców (ang. *equal treatment*) oraz doktryna minimalnego standardu ochrony mienia cudzoziemców (ang. *international minimal standard*).

W świetle pierwszego stanowiska, państwa dysponowały prawem przejmowania mienia – również tego, które stanowiło własność cudzoziemców – o ile ich pozycja majątkowa nie została ukształtowana przez prawodawcę wewnętrznego mniej korzystnie, niż pozycja krajowców.

Na gruncie doktryny minimalnego standardu natomiast, państwo przejmujące mienie cudzoziemców związane było prawnomiędzynarodowym obowiązkiem zapewnienia odpowiednich świadczeń o charakterze kompensacyjnym. Przy czym przedmiotem kontrowersji była kwestia, kiedy, w jakiej wysokości oraz w jakiej postaci odszkodowanie to winno zostać wypłacone. Jedną z szerzej dyskutowanych w doktrynie koncepcji była tzw. doktryna Hulla. W świetle tego poglądu przejęcie mienia cudzoziemców wymaga rychłej (ang.

prompt) wypłaty odpowiedniego (ang. *adequate*) i rzeczywistego (ang. *effective*) odszkodowania. Jednakże analiza źródeł doprowadziła mnie do wniosku, iż doktryny Hulla nie można uznać za powszechnie obowiązującą normę prawa międzynarodowego na żadnym etapie jego rozwoju.

Nie ulega natomiast wątpliwości fakt, że istnieje standard powszechnego prawa międzynarodowego obejmujący obowiązek wypłaty odszkodowania za przejmowane mienie osób prywatnych. Jego wysokość i tryb wypłaty uzależnione są od określonego stanu faktycznego i winny być ustalane *a casu ad casum*. Wspomniany standard odszkodowawczy ukonstytuował się jako norma zwyczajowa powszechnego prawa międzynarodowego dopiero po drugiej wojnie światowej. Należy przy tym podkreślić, że część przedstawicieli doktryny stoi na stanowisku, iż reguła ta nabrała mocy zwyczaju już we wcześniejszym okresie.

Tematem rozdziału trzeciego jest omówienie ochrony prawa własności w świetle powszechnego i regionalnych systemów ochrony praw człowieka, a także prawa humanitarnego. Warto dodać, iż we współczesnym prawie międzynarodowym wyraźne różnice między dwiema powyższymi gałęziami prawa międzynarodowego publicznego ulegają pewnemu zatarciu.

W pierwszej kolejności omówiona została problematyka ochrony mienia prywatnego w świetle norm międzynarodowego prawa humanitarnego oraz karnego. Przedmiotem analizy są postanowienia konwencji wielostronnych, a także statuty trzech istniejących międzynarodowych trybunałów karnych.

Następnie rozważania koncentrują się wokół problematyki prawa własności jako prawa człowieka. Prawo to nie zostało wprawdzie uwzględnione w umownych instrumentach ochrony praw człowieka o zasięgu powszechnym ze względu na brak możliwości znalezienia politycznego konsensu między państwami zachodnimi a socjalistycznymi. Nie mniej jednak zawarte zostało w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. W doktrynie nie brak głosów, iż obowiązek jego ochrony winien zostać uznany za zwyczajową normę powszechnego prawa międzynarodowego.

Warto również podkreślić, przeprowadzoną w tej części pracy argumentację na rzecz tezy o powszechności obowiązku respektowania prawa własności przez państwa. Rozumowanie to opiera się na wykładni systemowej norm zawartych we wspomnianym wyżej zwyczajowym standardzie ochrony mienia cudzoziemców w świetle powszechnego zakazu dyskryminacji jako prawa człowieka. Zakaz ten obejmuje również kryterium narodowości. Oznacza to, iż – we współczesnym stanie prawnym – na tej podstawie ochrona mienia powinna

rozciągnąć się również na krajowców.

Co się zaś tyczy regionalnych reżimów ochrony praw człowieka, prawo własności gwarantowane jest we wszystkich trzech systemach: europejskim, między-amerykańskim oraz afrykańskim. Przy czym rekonstrukcja pełnej treści praw gwarantowanych w tychże, wymaga nie tylko zastosowania wykładni odpowiednich przepisów poszczególnych umów międzynarodowych, ale również analizy orzecznictwa regionalnych organów ochrony praw człowieka.

Należy przy tym podkreślić, iż w referowanej dysertacji najszerszej omówiona jest problematyka ochrony prawa własności w systemie europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (dalej jako „Konwencja”). Prawo własności gwarantuje artykuł pierwszy pierwszego protokołu dodatkowego do Konwencji. Dostyć ogólny sposób sformułowania dyspozycji tego przepisu spowodował konieczność doprecyzowania treści prawa zawartego w tym przepisie przez Komisję Praw Człowieka oraz Europejski Trybunał Praw Człowieka (dalej jako „Trybunał” lub „ETPCz”). Orzecznictwo tych organów jest na tyle stabilne, iż pozwala formułować pewne wnioski o charakterze reguł ogólnych.

Jego analiza ujawnia, iż prawo chronione wspomnianym powyżej przepisem jest szersze, aniżeli prawo własności wynikające z przepisów prawa wewnętrznego państw stron Konwencji. Organy strasburskie wypracowały kryterium badania, czy dany interes określonej osoby fizycznej lub prawnej mieści się w hipotezie przepisów Konwencji. Kryterium to opiera się na uzasadnionej ekspektatywie nabycia mienia, przy czym – zgodnie z jurysprudencją strasburską – Trybunał dysponuje dość szerokim marginesem uznaniowości w odniesieniu do oceny czy dany interes faktyczny stanowi „uzasadnioną ekspektatywę”. Na taką kwalifikację prawną – jak wskazuje analizowane orzecznictwo – mogą mieć wpływ przepisy prawa wewnętrznego danego państwa, jurysprudencja i praktyka jego organów administracyjnych, a także inne czynniki uznane przez ETPCz za istotne.

W orzecznictwie strasburskim wypracowano również trzy przesłanki przejęcia mienia prywatnego przez państwo zgodnego z postanowieniami konwencji. Są to przesłanka legalności, istnienia celu publicznego oraz obowiązku wypłaty odszkodowania zgodnie z zasadą proporcjonalności. Należy przy tym podkreślić, iż przeprowadzona analiza przepisów i orzecznictwa ujawniła, iż wypłata odszkodowania i istnienie celu publicznego są warunkami przejęcia mienia prywatnego przez państw również w systemie między-amerykańskim oraz afrykańskim.

W pracy zawarto również analizę krytyczną orzecznictwa ETPCz dotyczącą

zróznicowania pozycji cudzoziemców oraz obywateli państwa dokonującego naruszenia w odniesieniu do prawa do odszkodowania na podstawie ogólnych zasad prawa międzynarodowego. Rozważania przeprowadzone w pracy prowadzą do wniosku, iż zarówno w świetle powszechnego międzynarodowego prawa ochrony praw człowieka, jak i systemu europejskiego, standard ochrony mienia dotyczy w równym stopniu cudzoziemców, co obywateli.

Część II

Druga część pracy poświęcona jest problematyce naprawienia szkody powstałej w wyniku naruszenia prawa własności jednostek, co określić można jako restytucja mienia *sensu largo*. Należy podkreślić, iż problematyka ta może być analizowana na dwóch płaszczyznach.

Pierwszą z nich jest kontekst odpowiedzialności państwa za naruszenie norm prawa międzynarodowego, w tym norm chroniących prawa człowieka. Drugą zaś płaszczyzną są zasady wynikające z regionalnych reżimów ochrony praw człowieka. Podobnie jak w przypadku samoistnej ochrony prawa własności, internacjonalizacja praw człowieka również nie pozostała bez znaczenia dla problematyki naprawienia szkody z tytułu naruszenia praw jednostki. Otóż, do katalogu praw człowieka zalicza się prawo do środka naprawczego. Prawo to gwarantowane jest we wszystkich regionalnych instrumentach ochrony praw człowieka. Należy również uznać, iż prawo do środka naprawczego jest prawem człowieka o zasięgu powszechnym.

Istotnym zagadnieniem jest kwestia środków prawnych i trybu, w którym dochodzone może być na obu płaszczyznach naprawienie szkody powstałej w wyniku naruszeń jednostkowego prawa własności.

Otwierający drugą część pracy rozdział czwarty poświęcony jest problematyce restytucji mienia w świetle ogólnych zasad odpowiedzialności międzynarodowej państwa. W rozdziale tym przedmiotem analizy jest orzecznictwo Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej oraz jego sukcesora, Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze, a także artykuły o odpowiedzialności państw z tytułu naruszenia prawa międzynarodowego (dalej jako „Artykuły”). Dokument ten stanowi wynik prac kodyfikacyjnych prowadzonych od połowy lat 50-tych przez Komisję Prawa Międzynarodowego. Choć prace te nie zakończyły się powstaniem umowy międzynarodowej, Artykuły, przyjęte w formie uchwały Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych, stanowią istotny punkt

odniesienia dla doktryny i praktyki.

Zasadnicze znaczenie ma problematyka sposobu naprawienia szkody. Przeprowadzona w dysertacji analiza ujawnia, iż nieco inaczej kształtuje się ona w doktrynie wyrosłej na orzecznictwie wspomnianych powyżej trybunałów haskich, inaczej natomiast została ujęta w treści Artykułów. Te zawiłości terminologiczne, są w toku rozważań wyjaśnione i ujednoczone. Główną konkluzją wywodu jest stwierdzenie, że naruszenie prawa własności przez państwo aktualizuje po jego stronie obowiązek naprawienia powstałej szkody w określony sposób. Naprawienie to powinno zostać zrealizowane w pierwszej kolejności poprzez restytucję *sensu stricto* czyli tzw. restytucję *in integrum* – przywrócenie stanu poprzedniego. W praktyce oznacza to obowiązek zwrotu przejętego bezprawnie mienia. Świadczenie restytucyjne może zostać względnie zrealizowane – o ile natura przedmiotowego mienia na to pozwala – poprzez przekazanie przedmiotu lub przedmiotów ekwiwalentnych w ramach instytucji tzw. restytucji zastępczej. Jeżeli szkoda nie może zostać w ten sposób naprawiona, wtedy dopiero państwo ma prawo spełnić obowiązek odszkodowawczy poprzez wypłatę odszkodowania w pieniądzu.

Należy przy tym podkreślić, iż w świetle ogólnych zasad odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej legitymowane czynnie do wystąpienia z roszczeniem o naprawienie szkody są wyłącznie państwa. Oznacza to, że w razie przejęcia mienia cudzoziemców, państwa ich obywatelstwa mają prawo wystąpić z roszczeniem o naprawienie szkody przeciwko państwu przejmującemu. Wymaga uwypuklenia, że powszechne prawo odpowiedzialności państw nie przewiduje – w zasadzie – możliwości wystąpienia z podobnym roszczeniem przez innych aktorów stosunków międzynarodowych, w tym przez jednostki. W szczególności zasady te nie przewidują trybu wystąpienia przez jednostkę z roszczeniem przeciwko państwu swego obywatelstwa.

Nieco inaczej problematyka ta kształtuje się na gruncie regionalnych systemów ochrony praw człowieka gwarantujących podmiotowe prawo do środka naprawczego. Prawo to – w sensie materialnym (w przeciwieństwie do prawa do środka odwoławczego, które to prawo ma charakter proceduralny) obejmuje roszczenie przeciwko państwu o naprawienie szkody powstałej w wyniku naruszenia określonego samoistnego prawa człowieka. Uprawnienie do środka naprawczego jest immanentnym korelatem praw samoistnych i stanowi o faktycznej ich realizacji. W doktrynie powszechnie uznaje się, iż wynika to z dobrze ugruntowanej w zachodniej tradycji prawnej zasady, którą wyraża rzymska paremia: *ubi ius ibi remedium*.

W celu umożliwienia realizacji tego prawa, w systemach regionalnych ustanowiono mechanizm instytucjonalny pozwalający na wystąpienie przez uprawnioną jednostkę z

roszczeniem przed międzynarodowym organem sądowniczym. Organy te są wyposażone w kompetencję do rozpoznania skargi indywidualnej i wydania wiążącego dla państwa rozstrzygnięcia. Rozstrzygnięcie to może obejmować stwierdzenie obowiązku naprawienia szkody na mieniu powstałej w wyniku bezprawnego naruszenia prawa własności.

W rozdziale piątym dokonano szczegółowej analizy przepisów regionalnych konwencji chroniących prawa człowieka pod kątem problematyki naprawienia szkody na mieniu. Analiza orzecznictwa regionalnych organów ujawnia, co do zasady, transpozycję zasad i sposobu naprawienia szkody wynikających z powszechnego prawa odpowiedzialności państw. Należy przy tym podkreślić, że w orzecznictwie między-amerykańskim najwyraźniej rysuje się zasada pierwszeństwa obowiązku naprawienia szkody na drodze restytucji *in integrum*, względem którego odszkodowanie w pieniądzu ma charakter subsydiarny. Dla porównania, organy europejskie w większości przypadków stwierdzenia naruszenia prawa własności, zasądzały odszkodowanie w pieniądzu.

Warto przy tym podkreślić, iż w części pracy poświęconej systemowi europejskiemu w tym aspekcie, dość obszerny wywód dotyczy analizy orzecznictwa organów strasburskich wynikłego na tle przejęcia mienia prywatnego przez państwa socjalistyczne po drugiej wojnie światowej, a także prób odwracania jego skutków przez ustawodawców wewnętrznych poszczególnych państw po roku 1989. Organy europejskie w wieloletniej i dość ustabilizowanej judykaturze wypracowały kryteria oceny, czy osobom, których majątek został przejęty przez państwa przed datą związania się przez nie normami chroniącymi prawo własności w systemie europejskim przysługuje uzasadniona ekspektatywa, będąca przedmiotem ochrony prawnej.

Rozdział szósty, kończący pracę, poświęcony jest zagadnieniu prawa do środka naprawczego jako prawa człowieka w świetle międzynarodowego prawa ochrony praw człowieka o zasięgu globalnym oraz problematyce naprawienia szkody na mieniu w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego oraz karnego.

Przeprowadzone rozważania prowadzą do wniosku, iż prawo do środka naprawczego stanowi prawo człowieka w świetle powszechnego systemu ochrony praw człowieka. Brak jest natomiast na poziomie globalnym środków prawnych pozwalających jednostkom na realizację roszczeń o naprawienie szkody powstałej w wyniku naruszeń praw człowieka. W szczególności nie istnieje organ wyposażony w kompetencję do wydawania wiążących dla państw wyroków stwierdzających naruszenie określonego prawa człowieka i zasądających z tego tytułu obowiązek naprawienia szkody.

5. Wnioski

Przeprowadzone na kartach referowanej pracy rozważania potwierdziły – w mojej ocenie – postawione tezy. Istotnym wnioskiem płynącym z części pierwszej pracy jest stwierdzenie, iż ochrona mienia prywatnego – zarówno w odniesieniu do cudzoziemców, jak i obywateli stanowi normę powszechnego prawa międzynarodowego. Natomiast w systemach regionalnych ochrona ta została skodyfikowana. Przy czym treść prawa podmiotowego wynikającego z tejże normy, została w znacznym stopniu doprecyzowana przez jurysprudencję.

Jednocześnie, prawo do naprawienia szkody na mieniu – będące warunkiem faktycznej realizacji ochrony mienia prywatnego – na płaszczyźnie powszechnego prawa międzynarodowego pozostaje w zasadzie uprawnieniem iluzorycznym. Ważną konkluzją pracy jest wskazanie istotnej luki w tym zakresie w obecnym stanie prawnym i sformułowanie wniosku o charakterze *de lege ferenda*. Jedną z możliwości stworzenia prawa do środka naprawczego na poziomie globalnym – w tym naprawienia szkody z tytułu naruszeń prawa własności – byłoby wyposażenie Komitetu Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych w kompetencję do kierowania spraw przed Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości.